

Psychological Explanation and Clarification of the Quality of Parental Interaction and Its Impact on Children's Behavior: A Case Study of a Prophetic Narrative

Salman Nemati¹ , Mohammad Sadeq Shojaei²

Abbas Pasandideh³

1. Assistant Professor, Department of Psychology, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.

s.nemati@urd.ac.ir

2. Faculty Member, Al-Mustafa University, Qom, Iran.

s_shojaei@yahoo.com

1. Full Professor, Department of Psychology, Faculty of Islamic Sciences and Education, University of Quran and Hadith, Rey, Iran.

pasandide48@gmail.com

Received: 2024/09/25; Accepted 2024/10/22

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The impact of spousal interactions on children's development has been widely examined, though most studies focus on divorced families. Far fewer have explored this issue in intact families, particularly from the perspective of Islamic sources. To address this gap, the present study investigates one Prophetic narration attributed to Prophet Muhammad (peace and blessings be upon him) concerning the father's responsibility in relation to the rights of the child.

The narration contains the phrase "an yastafriha ummah", which may be interpreted in two ways: (1) that the father should honor and respect the child's mother, or (2) that he should select a virtuous and dignified mother for his child. The central questions of this research are therefore: What is the precise meaning of the phrase "an yastafriha ummah" (and its variant ummaha)? And why is the father's respect for the mother considered one of the child's rights?

Method: This study employed a documentary research method, involving the collection, description, and interpretation of religious texts relevant to the research problem. Sources included Qur'anic verses, narrations of the Ahl al-Bayt, classical commentaries on hadith, and scholarly works in psychology.

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Islam and Family Psychology

Journal homepage: <https://ipf.rihu.ac.ir/>

Original Article

The research proceeded in several stages:

1. Authentication: verifying the narration's transmission and chain of authority.
2. Validation: assessing the degree of reliability based on Islamic sciences.
3. Lexical analysis: clarifying decisive words and phrases using dictionaries, hadith commentaries, and related narrations.
4. Interpretive synthesis: deriving the overall meaning through comparison with Qur'anic verses and narrations of the Ahl al-Bayt.
5. Content analysis: integrating insights from psychology and systems theory to interpret the text in its broader social and developmental context.

Table 1. Research Steps

steps	Function
Authentication of the document	Verification of hadith transmission by the Infallibles
Validation of the document	Assessing the degree of reliability of the hadith in Islamic sciences through document and source review
Lexical analysis	Clarifying the meaning of key, decisive, or difficult terms in the hadith using authoritative dictionaries, hadith commentaries, and related narrations
Interpretive synthesis	Deriving the overall meaning of the narration through comparison with other hadiths and narrations of the Ahl al-Bayt
Content analysis using complementary sources	Analyzing the components of the narration in relation to other authentic sources, including Qur'anic verses, narrations of the Ahl al-Bayt, classical hadith commentaries, and specialized psychological texts

Results: The analysis, supported by authoritative works such as Al-Wafi and Malādh al-akhyār, indicated that the stronger interpretation of “an yastafriha ummah” is that the father must honor the child's mother. This act of honoring is itself one of the rights of the child.

From a psychological perspective, the study identified three major benefits of the father's care for the mother:

- a) Maternal well-being: When a father meets the physical and psychological needs of the mother, she develops greater self-worth, emotional security, and stability. This enhances her ability to meet the child's needs, resulting in secure attachment.
- b) Role modeling: Children replicate the relational patterns observed between parents. Respectful spousal interactions thus shape healthier future marital relationships and provide a model for balanced gender identity development.
- c) Family systems efficiency: Positive spousal interactions strengthen the overall family system, where every relationship influences the whole.

Discussion and Conclusions: Parental interactions—whether positive or negative—have a direct impact on children's mental health, personality formation, and learning. The narration under study highlights a unique point: although the right belongs to the child, it is expressed through the father's responsibility to honor the mother. Psychologically, this makes sense: a respected and emotionally secure mother is better able to nurture the child.

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Islam and Family Psychology

Journal homepage: <https://ipf.rihu.ac.ir/>

Original Article

This dynamic produces multiple benefits. First, the child experiences secure attachment and a positive self-concept. Second, the child internalizes a healthy model for future marital and social relationships. Third, as family systems theory suggests (Goldenberg, 2017), respectful parental interaction strengthens the functioning of the family unit as a whole. In sum, the father's respectful treatment of the mother serves as both a religious duty and a psychological necessity. It directly supports the child's rights and indirectly enhances the stability and health of the entire family system.

Keywords: Parents, Children, Islamic Sources, Prophetic Narration, Family Systems Theory.

Cite this article: Salman Nemati, Mohammad Sadeq Shojaei & Abbas Pasandideh (2025). "Psychological Explanation and Clarification of the Quality of Parental Interaction and Its Impact on Children's Behavior: A Case Study of a Prophetic Narrative", Journal of Islam and Family Psychology 1(1): 59-78.

تبیین روان‌شناختی کیفیت تعامل والدین و تأثیر آن بر رفتار فرزندان: موردپژوهی یک روایت نبوی

سلمان نعمتی^۱ ، محمدصادق شجاعی^۲

عباس پسندیده^۳

۱. استادیار دانشکده روان‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

s.nemati@urd.ac.ir

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

s_shojaei@yahoo.com

۳. استاد تمام گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم و معارف اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث، ری، ایران.

pasandide48@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۳۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: تأثیر روابط والدین (همسران) بر فرزندان در پژوهش‌های فراوان و غالباً در خانواده‌های دچار طلاق بررسی شده است (جعفرزاده، ۱۴۰۰ و جاروان و آل‌فرهات، ۲۰۲۰). با توجه به اهمیت موضوع و آنکه این مسئله کمتر در خانواده سالم و براساس منابع اسلامی مورد توجه قرار گرفته، این مسئله در پژوهش حاضر با نگاه به منابع اسلامی و به صورت خاص در یک خانواده سالم بررسی شد. منابع اسلامی در مورد مسئله یادشده مطالعه و پژوهش بر تحلیل یکی از احادیث حضرت محمد ﷺ درباره حقوق فرزند بر عهده پدر متمرکز شد. درباره معنای عبارتی از روایت^۲ (أَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمُّهُ) دو احتمال وجود داشت؛ یکی اینکه به مادر او احترام بگذارد و دوم آنکه

1. Jarwan & Al-frehat

۲. «وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ جُمُهورٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَصَالَةَ بِنِ ابْنِ أَيُوبَ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ إِذَا كَانَ ذَكَراً أَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمُّهُ وَيَسْتَحْسِنَ إِسْمَهُ وَيَعْلَمَهُ كِتَابَ اللَّهِ وَيَطْهَرَهُ وَيَعْلَمَهُ السَّبَاحَةَ وَإِذَا كَانَتْ أُنْثَى أَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمُّهَا وَيَسْتَحْسِنَ إِسْمَهَا وَيَعْلَمَهَا سُورَةَ النُّورِ، وَلَا يَعْلَمَهَا سُورَةَ يُوشَعَ وَلَا يَنْزِلُهَا الْغُرَفَ وَيَعْجَلُ سَرَاحَهَا إِلَى بَيْتِ زَوْجِهَا. وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ وَكَذَا الْحَدِيثَانِ قَبْلَهُ.» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۸).

نوع مقاله: پژوهشی

مادر اصیل برای او انتخاب کند. از این‌رو مسئله اول در پژوهش حاضر آن بود که در این روایت عبارت «أَنْ يَسْتَفْرَهَ أُمُّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرَهَ أُمُّهَا» به چه معنایی است؟ اگر این عبارت بیان کند که یکی از حقوق فرزند تکریم مادر و رسیدگی به او به وسیله پدر است، مسئله بعدی در پژوهش این است که روایت حقوق فرزند بر عهده پدر را بیان می‌کند. چرا تکریم مادر از سوی پدر از حقوق فرزند شمرده شده است؟ روش: در این پژوهش برای گردآوری و تحلیل گزاره‌های دینی از روش اسنادی^۱ استفاده شد. پژوهش اسنادی، یعنی تحلیل آن دسته از اسنادی که شامل اطلاعات درباره پدیده‌هایی است که قصد مطالعه آنها را داریم. این روش مستلزم جستجوی توصیفی و تفسیری است. منابع و اسناد مطالعاتی به مثابه ابزاری برای پی بردن به معانی، مقاصد و انگیزه‌های کنش‌های عاملان اجتماعی و اطلاع از پدیده‌های اجتماعی دانسته می‌شوند (صادقی فسایی و عرفان‌منش، ۱۳۹۴). بنابراین پس از جستجو در اسناد دینی و یافتن متون متناسب با مسئله پژوهش، سند مورد نظر با اسناد مختلفی از جمله آیات، روایات و کتب شرح حدیث تحلیل شد؛ بدین منظور معنای این روایت با کمک گرفتن از اسناد مختلفی مثل کتب شرح حدیث، دیگر روایات و همچنین کمک گرفتن از دانش متقن (متون تخصصی روان‌شناسی) بررسی و تحلیل شد و احتمالاتی که در معنای این روایت وجود داشت استخراج و معنای دقیق‌تر انتخاب شد و در نهایت تبیینی روان‌شناختی از روایت ارائه گردید؛ در واقع این تک روایت به سبب داده‌های روان‌شناختی مورد نظر مسئله پژوهش، انتخاب و برای فهم عمومی و تخصصی این متن از لغت، آیات و روایات دیگر^۲ نظر علما و دانش روان‌شناسی استفاده شد.

جدول ۱: مراحل پژوهش

کارکرد	مراحل
اطمینان عقلایی از صدور حدیث توسط معصومین	صدور سند
تعیین درجه و میزان اعتبار حدیث در علوم اسلامی براساس بررسی سند و منبع	اعتبار سند
دستیابی به معنای تک‌واژه‌های مهم و تعیین‌کننده یا واژه‌های دشوار در سند با مراجعه به کتب لغت معتبر، کتب شرح حدیث و دیگر روایات	فهم مفردات
دستیابی به معنای کلام به عنوان یک کل از طریق روایات دیگر و کتب شرح حدیث	فهم ترکیبات سند
تجزیه و تحلیل اجزای مختلف متن با کمک اسناد معتبر دیگر مانند آیات، روایات، متون شرح حدیث، متون تخصصی دانش روان‌شناسی	تجزیه و تحلیل محتوایی سند با کمک از اسناد دیگر

نتایج: با توجه به واری لغوی، بررسی دیگر روایاتی که عبارت «یستفره» را در برداشتند و شرح این روایت در کتب معتبر شرح حدیث و قرائن مقامی و عقلی که در قالب تحلیل روان‌شناختی بیان شد، محققان به این نتیجه رسیدند که احتمال تکریم مادر و فراهم کردن زمینه رفاه و نشاط او، قوی‌تر است و اینکه تکریم مادر از جمله حقوق فرزند است؛ بنابراین حقوق فرزند پسر و دختر بر پدر شامل مواردی است که یکی از آنها تکریم مادر اوست. سؤال دوم این بود که رسیدگی به مادر توسط پدر چه نفعی برای فرزند دارد؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد: الف) وقتی نیازهای جسمی و روانی مادر از سوی پدر تأمین شود احساس ارزشمندی، خودپنداره مثبت و امنیت خاطر در او ایجاد می‌شود و نیازهای جسمی و روانی کودک را با کیفیت بهتری پاسخ خواهد داد، در نتیجه دلبستگی ایمن در فرزند شکل خواهد گرفت؛ ب) فرزند از الگوی ارتباطی سالم و مؤثر والدین با یکدیگر الگوگیری می‌کند و در آینده الگوی ارتباطی او با همسر به صورت سالم شکل می‌گیرد و ج) نظام خانواده به عنوان یک سیستم (هر ارتباطی در خانواده بر اعضا تأثیر می‌گذارد) کارایی بهتری دارد.

1. Documentary research.

۲. برای نمونه: بقره، ۱۸۷، روم ۲۱، نساء ۱۹ و روایات وسائل الشیعه درباره حقوق اولاد (باب ۸۶)، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۶۷ و قرب الإنسان، ج ۱، ص ۶۹.

نوع مقاله: پژوهشی

بحث و نتیجه‌گیری: رفتار والدین، به‌ویژه تعاملات مثبت یا منفی والدین با یکدیگر از جمله عوامل تأثیرگذار بر سلامت روان، یادگیری و شکل‌گیری شخصیت فرزندان است.

چالشی که کاشف مطالب ناب حدیث یادشده بود، اینکه حق برای فرزند است ولی تکریم مادر مطرح شده است. چند تحلیل روان‌شناختی مرتبط با یکدیگر در اینجا وجود دارد: الف) احترام و رسیدگی جسمی و روانی پدر نسبت به مادر هیجانات مثبتی مثل شادی، امید و خودارزشمندی را در مادر تقویت می‌کند. این احساس مثبت موجب می‌شود که با انگیزه بیشتر و با نشاط به نیازهای جسمی و روانی کودک پاسخ دهد و این امر خود تأثیر زیادی در ابعاد مختلف رشد کودک دارد. با این شرایط کودک تصور مثبتی از خود می‌یابد و دلبستگی او به شکل ایمن می‌گیرد؛ ب) از سوی دیگر همین رابطه محترمانه پدر با مادر و رابطه محترمانه مادر با پدر، اولاً به فرزند این الگو را می‌دهد که در آینده رابطه مؤثر و مثبتی با همسر خود داشته باشد، ثانیاً از راه رابطه سالم و درست والدین با یکدیگر و الگوگیری از والد همجنس هویت جنسی او به‌صورت سالم شکل می‌گیرد و ثالثاً به پدر و مادر خود که نماد قدرت مدیریت هستند پذیرش بیشتری خواهد داشت و ج) خانواده به عنوان یک کل و نظام است و روابط اعضای خانواده خصوصاً زن و شوهر با یکدیگر بر دیگر اعضا تأثیر می‌گذارد. گلدنبرگ (۱۴۰۰) درباره نظریه نظام (سیستم) خانواده بیان می‌کند که خانواده‌ها کل‌های سازمان‌یافته‌ای هستند که اعضای آنها در طول زمان و فضا با هم روابط مستمر، تعاملی و الگوداری برقرار می‌کنند. هیچ عنصری را در یک نظام نمی‌توانیم مجزای از عناصر دیگر بفهمیم چون هرگز به طور مستقل کار نمی‌کند. حرکت هر مؤلفه به خاطر کل بودن نظام بر کل تأثیر می‌گذارد و تا حدودی با حرکت سایر بخش‌های مرتبط با آن در نظام قابل توضیح است (گلدنبرگ، ۱۴۰۰)؛ بنابراین حرکت پدر در تکریم و رسیدگی به مادر و رابطه محترمانه و حامیانه والدین بر فرزند به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر کل خانواده از جمله فرزند تأثیرگذار است. از مجموع مطالبی که مطرح شد برمی‌آید که رابطه والدین با یکدیگر تأثیر قابل توجهی در رفتارهای فرزند دارد و در منابع اسلامی به این مسئله تصریح شده است.

واژگان کلیدی: والدین، فرزند، منابع اسلامی، نظریه سیستم‌ها.

استناد: سلمان نعمتی و محمدصادق شجاعی و عباس پسندیده (۱۴۰۴). «تبیین روان‌شناختی کیفیت تعامل والدین و تأثیر آن بر رفتار فرزندان: موردپژوهی یک روایت نبوی». مجله اسلام و روان‌شناسی خانواده ۱(۱): ۷۸-۵۹.

بیان مسئله

نظام خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که بیشترین و ماندگارترین اثرگذاری را بر اعضای خود دارد؛ به گونه‌ای که نگرش‌ها، افکار، رفتارها، باورها، عواطف و حتی سلامت جسمی و روانی فرد عمیقاً از بافت خانواده‌ای که در آن رشد یافته، تأثیر می‌پذیرند. اثر کارکرد نظام خانواده بر رفتارها، باورها و احساس‌های اعضای خود عمیق و باثبات است (گلدنبرگ و گلدنبرگ،^۱ ۱۴۰۰؛ احمدی و همکاران، ۲۰۱۳).

سنگ‌بنای خانواده سالم و کارآمد بر پیوندهای عاطفی و اعتماد متقابل زوجین استوار است که چنین رابطه‌ای آرامش را نه تنها برای زن و شوهر، بلکه برای کل خانواده به ارمغان می‌آورد (ویب و جانسون،^۲ ۲۰۱۷، ص ۶۷). نحوه نگرش‌ها، بازخوردهای اجتماعی، آمادگی و توسعه مهارت‌های اجتماعی اعضای خانواده در سایه کیفیت روابط درون خانواده شکل می‌گیرد که پایه و اساس آن رابطه زن و شوهری است (افروز، ۱۳۸۹)؛ همچنین شکل و کیفیت روابط والدین با یکدیگر می‌تواند بر ارضا یا بازداری نیازهای روان‌شناختی فرزندان مؤثر باشد (شفیع‌آبادی و ناصری، ۱۴۰۲). پس روابط والدین با یکدیگر در خانواده نقش پراهمیتی در شکل‌گیری و پرورش شخصیت فرزندان و سازگاری‌های بعدی آنها دارد (جعفرزاده، ۱۴۰۰). از سوی دیگر برهم خوردن روابط عاطفی و احساس ناامنی منتج از تعارضات بین والدین می‌تواند امنیت روانی فرزندان را به خطر اندازد؛ بنابراین تعارضات بین والدین می‌تواند برای فرزندان بسیار آزاردهنده باشد. یکی از پیامدهای تعارضات بین والدین الگوبرداری فرزندان از رفتار والدین است (خواججه‌نوری و هاشمی‌نیا، ۱۳۹۰).

در پژوهشی رابطه بین الگوهای ارتباطی زنان و شوهران دانشجوی دانشگاه تهران و الگوی ارتباطی والدین آنها بررسی شد. هدف آن، فرضیه انتقال بین‌نسلی الگوهای ارتباطی زوجین در مواقع تعارض زناشویی بود. نتیجه تحقیق این بود که رابطه مثبت و معناداری بین الگوی ارتباطی سازنده متقابل زن و شوهر دانشجو و والدین آنها وجود دارد؛ همچنین در یک مطالعه طولی که بر روی ۲۹۷ والد و فرزندان متأهل آنها انجام گرفت رابطه میزان و چگونگی اختلافات زناشویی والدین با مشکلات مشابه در فرزندان بررسی شد. بدین منظور با یک نمونه کشوری از افراد متأهل در سال ۱۹۸۰ مصاحبه شد و ۱۷ سال بعد این ارزیابی در فرزندان متأهل آنها تکرار و فرضیه‌ها اثبات شد (حسینی، ۱۳۸۴)؛ همچنین ثنائی (۱۳۸۴) در پژوهشی میدانی، همسانی تعارض زناشویی والدین (زوج‌های نسل اول) با تعارض زناشویی فرزندان همسر دار آنها (زوج‌های نسل دوم) بررسی کرد؛ نتایج آماری به‌دست‌آمده نشان داد تعارض‌های زناشویی والدین با تعارض‌های زناشویی فرزندان همسر دارشان همسان است.

همچنین برهم خوردن روابط عاطفی و احساس ناامنی منتج از تعارضات بین والدین می‌تواند امنیت شخصی فرزندان را به خطر اندازد؛ در نتیجه تعارضات بین والدین می‌تواند برای فرزندان بسیار آزاردهنده باشد و آنها سعی کنند برای کاهش تنش‌های ناشی از تعارضات بین والدین از راه‌های گوناگون به مقابله برخیزند (خواججه‌نوری و هاشمی‌نیا، ۱۳۹۰).

تعارض‌ها و بیشتر خصومت‌های شدید و فراگیر و آشکار بین والدین دارای عوارض منفی بر کودکان است (عاشورپور و اکبری، ۱۴۰۲). شاه‌حسینی (۱۴۰۳) درباره مشکلات رفتاری کودکان و نوجوانان، پژوهشی‌هایی انجام داده‌اند که نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهد تعارض والدین پیش‌بین رشد اجتماعی کمتر و مشکلات رفتاری بیشتر در نوجوانان و کودکان است. بندورا (۱۹۷۷)؛ به نقل از خواججه‌نوری و هاشمی‌نیا، ۱۳۹۰) نیز در نظریه یادگیری اجتماعی خود معتقد است که کودکان در رویارویی با پرخاشگری بین والدین رفتارهای تعارض‌آمیز آنها را الگوبرداری می‌کنند و در روابط و تعاملات بین فردی آینده خود، رفتارهای پرخاشگرانه نشان می‌دهند؛ همچنین درونی کردن تعارضات بین والدین با افسردگی کودک و نوجوان ارتباط دارد.

پژوهش‌های فراوانی، تأثیر روابط والدین با یکدیگر بر فرزندان را در خانواده‌های دچار طلاق عاطفی یا قانونی بررسی کرده‌اند (جعفرزاده، ۱۴۰۰؛ جاروان و آل‌فرهات،^۱ ۲۰۲۰). با توجه به اهمیت این موضوع و آنکه این مسئله کمتر در خانواده سالم و براساس منابع اسلامی مورد توجه قرار گرفته، در پژوهش حاضر این مسئله با نگاه به منابع اسلامی و به‌صورت خاص با تحلیل یکی از احادیث نبوی ﷺ در یک خانواده سالم بررسی می‌شود.

یکی از مهم‌ترین روایت‌ها با مضمون مورد نظر روایتی از امام صادق (ع) است که آن حضرت از رسول خدا ﷺ نقل کرده است؛ حضرت می‌فرماید: حق فرزند بر پدر این است که اگر پسر است، مادرش را گرامی دارد و نام نیکو بر او نهد و کتاب خدا را به او آموزش دهد و او را پاک گرداند و شنا به او یاد دهد و اگر دختر است، مادرش را گرامی دارد و نام نیک بر او نهد و سوره نور را به او آموزش دهد و سوره یوسف را به او یاد دهد و او را در اتاق‌های بالا جای نهد و در آسان فرستادن او به خانه همسرش شتاب کند.^۲

نکته مهم در روایت یادشده، عبارتی از این حدیث است؛ «أَنْ يَسْتَفْرِ أُمَّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرِ أُمَّهَا» که به نظر می‌رسد درباره احترام پدر به مادر است. مسئله اول در پژوهش پیش‌رو این است که در این روایت عبارت «أَنْ يَسْتَفْرِ أُمَّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرِ أُمَّهَا» دقیقاً به چه معنایی است؟ (فهم عمومی متن)، اگر این عبارت بیان کند که یکی از حقوق فرزند تکریم مادر از سوی پدر است، مسئله بعدی در پژوهش این است که روایت حقوق فرزند برعهده پدر را بیان می‌کند. چرا تکریم مادر توسط پدر از حقوق فرزند شمرده شده است؟ چه تحلیل علمی (روانشناختی) می‌توان اینجا ارائه داد؟ (فهم روان‌شناختی متن).

روش

در این پژوهش برای گردآوری و تحلیل گزاره‌های دینی، روش اسنادی^۳ به کار رفته است. پژوهش اسنادی، یعنی تحلیل آن‌دسته از اسنادی که شامل اطلاعات درباره پدیده‌هایی است که قصد مطالعه آنها را داریم. این روش مستلزم جستجوی توصیفی و تفسیری است. منابع و اسناد مطالعاتی به‌مثابه ابزاری برای پی بردن به معانی، مقاصد و انگیزه‌های کنش‌های عاملان اجتماعی و اطلاع از پدیده‌های اجتماعی می‌باشد (صادقی فسایی و عرفان‌منش، ۱۳۹۴)؛ بنابراین پس از جستجو در اسناد (متون) دینی و یافتن متون متناسب با مسئله پژوهش، متن یا سند موردنظر با اسناد مختلفی از جمله آیات، روایات و کتب شرح حدیث تحلیل می‌شود؛ بدین‌منظور معنای این روایت با کمک گرفتن از اسناد دیگری مثل کتب شرح کافی، روایات دیگر و همچنین کمک گرفتن از دانش متقن بشری (متون تخصصی روان‌شناسی) بررسی و تحلیل می‌شود و احتمالاتی که در معنای این لغت و روایت وجود دارد استخراج شده، معنای دقیق‌تر انتخاب می‌شود و درنهایت تبیینی روان‌شناختی از روایت ارائه خواهد شد. در واقع این تک روایت به خاطر داده‌های روان‌شناختی موردنظر مسئله پژوهش، انتخاب و برای فهم عمومی و تخصصی این متن از لغت، آیات و روایات دیگر^۴ نظر علما و دانش روان‌شناسی استفاده می‌شود.

1. Jarwan & Al-frehat

۲. «وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُمُهور عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَصَالَةَ بِنِ أَبِيوبَ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ إِذَا كَانَ ذَكَراً أَنْ يَسْتَفْرِ أُمَّهُ وَيُسَخِّسَ اسْمَهُ وَيَعْلَمَهُ كِتَابَ اللَّهِ وَيَطْهَرَهُ وَيَعْلَمَهُ السَّبَاحَةَ وَإِذَا كَانَتْ أُنْثَى أَنْ يَسْتَفْرِ أُمُّهَا وَيُسَخِّسَ اسْمَهَا وَيَعْلَمَهَا سُورَةَ النُّورِ، وَلَا يَعْلَمَهَا سُورَةَ يُونُسَ وَلَا يَنْزِلُهَا الْعُرْفَ وَيَعَجِّلَ سَرَاحَهَا إِلَى بَيْتِ زَوْجِهَا. وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ وَكَذَا الْحَدِيثَانِ قَبْلَهُ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۸)؛ شهید مطهری می‌گوید: پدر و مادر باید احترام یکدیگر را در حضور فرزندان حفظ کنند و نباید هیچ‌یک از آنها دیگری را در حضور فرزند تحقیر کند (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۶۰).

3. Documentary research

۴. برای نمونه: بقره، ۱۸۷، روم، ۲۱، نساء، ۱۹ و روایات وسائل الشیعه درباره حقوق اولاد (باب ۸۶)، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۶۷ و قرب الإسناد، ج ۱، ص ۶۹.

جدول ۱: مراحل پژوهش

مراحل	کارکرد
صدور سند	اطمینان عقلایی از صدور حدیث توسط معصومین
اعتبار سند	تعیین درجه و میزان اعتبار حدیث در علوم اسلامی براساس بررسی سند و منبع
فهم مفردات	دستیابی به معنای تک واژه‌های مهم و تعیین‌کننده یا واژه‌های دشوار در سند
فهم ترکیبات سند	دستیابی به معنای کلام به‌عنوان یک کل
تجزیه و تحلیل محتوایی سند با کمک از اسناد دیگر	تجزیه و تحلیل اجزای مختلف متن: شناسایی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده معنا و کارکرد هر یک از آنها در ساختار معنا از اسناد معتبر دیگر مانند آیات، روایات، متون شرح حدیث، متون تخصصی دانش روان‌شناسی
تحلیل روان‌شناختی متن	کنش معنا با لحاظ موقعیت‌های مطرح شده در متن

یافته‌های پژوهش

بررسی‌ها درباره موضوع پژوهش نشان داد از اموری که در متون دینی و در حوزه خانواده به آن پرداخته شده، آموزه‌هایی درباره رابطه اعضای خانواده با یکدیگر است. در آیات و روایات فراوانی چگونگی رابطه همسران با یکدیگر در قالب آموزه‌های اخلاقی، شرعی و یا حقوقی مطرح شده است؛ برای نمونه: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» آنها لباس شما هستند و شما لباس آنها هستید» (بقره، ۱۸۷). براساس روایات و تفاسیر متعدد، لباس بودن همسران برای یکدیگر تعبیری استعاری از نوع ارتباط همسران با یکدیگر است؛ یعنی اینکه عیب‌جویی نکنند، ویژگی‌های مثبت یکدیگر را برجسته و غنی‌سازی کنند، شاکر و سپاسگزار یکدیگر باشند و با تأمین نیازهای عاطفی و زناشویی از یکدیگر در مقابل آلودگی و روابط خارج از چارچوب خانواده مراقبت کنند (طنطاوی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۳۹۵؛ حقی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۹، طبرسی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۵۰۳؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۴۵، مکارم شیرازی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۶۵۰)؛ همچنین «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» و با آنان به‌طور شایسته رفتار کنید» (نساء، ۱۹) و نیز روایات فراوانی درباره رابطه همسران با یکدیگر وارد شده است؛ برای نمونه: «أَنَّهُ لَا يَجُوزُ لِلْمَرْأَةِ أَنْ يَسْخَطَ زَوْجُهَا، لِأَنَّ زَيْنَ جَائِزَ نِيسَتِ كَهْ هَمْسَرِ خُودِ رَا بَه خَشَمِ آوَرْد»؛ «أَنَّهُ يَجِبُ عَلَى الْمَرْأَةِ حَسَنَ الْعِشْرَةِ مَعَ زَوْجِهَا، بِرِزْنٍ وَاجِبٍ اسْتِ كَهْ بَا هَمْسَرِ خُودِ نِيكُو تَعَامَلِ كُنِد»؛ «أَنَّهُ يَحْرَمُ عَلَى كُلِّ مَنْ الزَّوْجَيْنِ أَنْ يُوْذِيَ الْآخَرَ بَغَيْرِ حَقٍّ، بِرِ هَرْ كَدَامِ از هَمْسَرَانِ جَائِزِ نِيسَتِ كَه دِیْگَرِی رَا بَه نَاحِقِ بِيَا زَارْد»؛ «اسْتِحْبَابُ اِكْرَامِ الزَّوْجَةِ وَ تَرْكِ ضَرْبِهَا، مُسْتَحَبُّ بُوْدِنِ تَكْرِیْمِ زَنْ وَ تَرْكِ زَدْنِ او»؛ «مَنْ اتَّخَذَ زَوْجَةً فَلْيَكْرِمْهَا، كَسِی كَه هَمْسَرِی اِخْتِیَارِ مِی كُنْدِ پَسِ لَازِمِ اسْتِ بَه اِحْتِرَامِ بَگَذارْد» و «اسْتِحْبَابُ الْإِحْسَانِ إِلَى الزَّوْجَةِ وَ الْعَفْوِ عِنْدَ ذَنْبِهَا، اسْتِحْبَابُ اِحْسَانِ بَه زَنْ وَ بَخْشِیْدِنِ او هَنْگَامِ خَطَا» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰).

با توجه به آیات و روایات یادشده هرچند به‌صورت مستقیم بیان تأثیر روابط والدین بر رفتار فرزندان بیان نشده، ولی وقتی پدر و مادر به آموزه‌های اخلاقی و اصول همسرمداری التزام جدی داشته باشند و روابط عاطفی و اخلاقی محبت‌آمیز و مؤدبانه، دلسوزانه و دین‌مدارانه بین آنها برقرار باشد، در فرزندان خود نیز اثر گذاشته و آنها را به‌سوی مسائل تربیتی سوق خواهد داد؛ افزون‌بر اینها وقتی محیط خانواده دوستانه، صادقانه، محبت‌آمیز و همراه با حس و وظیفه‌شناسی و احترام باشد، فضایی آرام به وجود خواهد آمد و این فضا در آرامش روانی، شکوفایی استعدادها و همچنین خلاقیت فرزندان مؤثر خواهد بود؛ زیرا یکی از شرایط عمده برای رشد عاطفی، ذهنی، فکری و روانی کودکان محیط مناسب خانواده است که این فضا در خانواده‌هایی به وجود می‌آید که به حقوق متقابل و نقش‌های اختصاصی افراد ملتزم هستند.

اما هدف پژوهش این بود که مستندات با صراحت بیشتر در این زمینه یافت شود. پس از جستجوی منابع اسلامی یک روایت یافت شد که به‌صورت خاص به تأثیر رابطه والدین بر فرزند اشاره می‌کند. این روایت که امام صادق (علیه السلام) از پیغمبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نقل می‌کند در چهار منبع حدیثی معتبر کافی، تهذیب الاحکام، وسائل الشیعه و وافى وارد شده است.

یکی از یاران امام صادق (علیه السلام) با نام سکونی نقل می‌کند درحالی‌که غمگین بودم بر امام وارد شدم. امام فرمود: «ای سکونی! ناراحتی تو از چیست؟». گفتم: دختری برایم زاده شده است. فرمود: «ای سکونی! سنگینی آن بر زمین است و روزی آن بر خدا، خارج از محدوده عمر تو زندگی می‌کند و غیر از روزی تو را می‌خورد». به خدا سوگند مرا راحت ساخت. سپس به من فرمود: «او را چه نامیدی؟». گفتم: فاطمه. فرمود: «آه، آه!». سپس دست خود را بر پیشانی گذاشت و گفت: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ إِذَا كَانَ ذَكَرًا أَنْ يَسْتَفِرَّهُ أُمُّهُ^۱ وَيَسْتَحْسِنَ اسْمَهُ وَيَعْلَمَهُ كِتَابَ اللَّهِ وَيَطَهِّرَهُ وَيَعْلَمَهُ السَّبَاحَةَ وَإِذَا كَانَتْ أُنْثَى أَنْ يَسْتَفِرَّهُ أُمُّهَا وَيَسْتَحْسِنَ اسْمَهَا وَيَعْلَمَهَا سُورَةَ النَّوْرِ وَلَا يَعْلَمَهَا سُورَةَ يُونُسَ وَلَا يَنْزِلُهَا الْغُرَفَ وَيَعَجِّلَ سَرَاحَهَا إِلَى بَيْتِ زَوْجِهَا» پیامبر ﷺ فرمود: حق فرزند بر پدر این است که اگر پسر است، مادرش را گرامی دارد و نام نیکو بر او نهد و کتاب خدا را به او آموزش دهد و او را پاک گرداند و شنا به او یاد دهد، و اگر دختر است، مادرش را گرامی دارد و نام نیک بر او نهد و سوره نور را به او آموزش دهد و سوره یوسف را یاد ندهد و او را در اتاق‌های بالا^۲ جای ندهد و در آسان فرستادن او به خانه همسرش شتاب کند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۸).

این روایت وحدت صدور داشته است و تفاوتی نیز در نقل‌ها به چشم نمی‌خورد. برای استناد به احادیث باید تا حد امکان، اعتبار آنها را بررسی کرد. اعتبار منبع براساس دستورالعمل اعتبار منابع دارالحدیث بدین شرح است: الکافی: الف/۱؛ تهذیب الاحکام: الف/۲؛ الوافی: الف/واسطه؛ وسائل الشیعه: الف/واسطه. پس این روایت در منابعی با اعتبار بالا آمده است (مسعودی، ۱۳۹۷، ص ۲۷۷).

جدول ۲: اعتبارسنجی منابع

نقل	اعتبار منبع
الکافی	الف/۱
تهذیب الاحکام	الف/۲
الوافی	الف/واسطه
وسائل الشیعه	الف/واسطه

سپس نوبت به بررسی متن سند و کشف و استخراج مطالب نهفته در آن می‌رسد. حدیث مورد بحث این مقاله از دسته احادیث حقوق الاولاد است که معمولاً مضامین مشترکی (مثل نام نیکو نهادن، ادب کردن، آموزش سوره‌های قرآن، آموزش مهارت‌هایی مثل شنا، اسب‌سواری و تیراندازی و...) دارند و در کتب روایی درباره حقوق فرزند بر عهده پدر وارد شده‌اند (ر.ک: حر عاملی، ۱۴۰۹ق، باب ۸۶: حقوق اولاد). این حدیث دربردارنده چندین حق برای فرزند است و حقوقی را بیان می‌کند که از نظر فقهی شاید نتوان حکم وجوب را بر آن بار کرد، ولی بسیار با اهمیت است؛ آن حقوق عبارت‌اند از: تکریم و رسیدگی به مادر، نام‌گذاری با اسم نیکو، آموزش قرآن، تزکیه و پاک‌سازی ظاهری (ختنه کردن) و باطنی او، آموزش شنا. اینها چند حق برای پسر بچه است و اما حقوق دختر بچه عبارت‌اند از: تکریم و رسیدگی به مادر، تعلیم سوره نور، یاد ندادن سوره یوسف، حراست و تأمین عفاف و پاکدامنی برای او، اقدام سریع و به موقع برای ازدواج. درباره برخی حقوق فرزند دختر این توضیح لازم است که سوره نور به سبب دربرداشتن آیات عفاف و بیان محدودیت‌ها و مرزهای ارتباط خیلی آموزنده است و یک دختر مسلمان در سنین شکل‌گیری شخصیت و هنگام بیداری غرایز طبیعی‌اش باید روحیه عفاف و پاکدامنی را در وجود خود تقویت کند؛ اما سوره یوسف هرچند که محتوای آن به نص خود سوره آمده است: «مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ؛ سخنی به دروغ بافته شده نیست، ولی تصدیق چیزی است که پیش روی او بوده است» (یوسف، ۱۱۱). با وجود این، یادگیری برخی جزئیات داستان برای دختر نوجوان که در آغاز دوران بلوغ است می‌تواند حساسیت‌برانگیز باشد و زمینه آشفستگی افکار او را فراهم سازد. هر انسانی - دختر یا پسر - پس از حصول

۱. یستفره امها: یستکرهما (فیروزآبادی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۲۸۸).

۲. مراد اتاق‌هایی است که چشم‌انداز داشته باشند و از بیرون افراد داخل آن دیده شوند.

مصونیت می‌تواند هر سوره‌ای از قرآن را بیاموزد و یا بخواند.

دو کلمه «حق» و «وظیفه» دو واژه متقابل هم و دارای معنا و مفهومی روشن هستند. حق چیزی است که فردی برعهده دیگری دارد و به سود او باید به جا آورد و همین حق لازم‌العمل، وظیفه طرف مقابل به شمار می‌رود که آن را باید انجام دهد؛ مثلاً پرورش جسمی، روانی و اجتماعی کودک از حقوق فرزندان است و همان، وظیفه پدر و مادر قلمداد می‌شود و آنان به نفع کودک باید تلاشی کافی انجام دهند و یا احترام و نیکی به والدین توسط فرزندان، حق آنان است و فرزندان موظف‌اند در احترام، نیکویی و احسان به پدر و مادر کوشا باشند. «وقضى ربك أن لاتعبدوا إلا إياه وبالوالدين إحساناً...؛ پروردگار تو حکم فرموده که جز او را نپرستید و به پدر و مادر احسان و نكویی کنید» (اسراء، ۳۲). بعضی از حقوقی که در آیات و روایات برعهده والد گذاشته شده از نظر فقهی واجب است، ولی برخی دیگر هر چند به عنوان یک حق واجب مثل نفقه در کتب فقهی نیامده، ولی از روایات اهمیت آن فهمیده می‌شود.

نکته قابل بحث این است که حق و وظیفه دو طرف دارد؛ طرفی که انجام حق برعهده اوست و طرف دیگر که صاحب حق است و منافع انجام حق به او می‌رسد، اما در این روایت سه طرف وجود دارد فرزند که صاحب حق است، پدر که انجام حق برعهده اوست و مادر که تکریم او نیز جزء حقوق اولاد شمرده شده است.

شاهد مثال ما در این روایت «أَنْ يَسْتَفْرِ أُمُّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرِ أُمُّهَا» است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده دو احتمال در معنای این بخش از حدیث وجود دارد.

احتمال اول: اینکه از حقوق فرزند برعهده پدر این است که مادر مورد تکریم و رسیدگی وی قرار گیرد.

احتمال دوم: اینکه از حقوق فرزند این است که مادر با نشاط و با اصالت برای فرزند انتخاب شود.

برای رسیدن به معنای دقیق این فراز از روایت، لغت، روایات دیگر و کتب شرح حدیث بررسی شد.

نتایج بررسی مربوط به واژه یستفره نشان داد که ریشه کلمه یستفره (فَرَّه) است. مصطفوی در کتاب التحقيق فی کلمات قرآن الکریم به این نکته اشاره می‌کند که بین فره، فرح و رفه اشتقاق کبیر اتفاق افتاده است؛ به این صورت که معنای مشترکی بین این سه لفظ وجود دارد، ولی کلمه رفه به سبب راحتی در تلفظ تبدیل به فره شده است (ابن فارس، ۱۴۱۰ق؛ مصطفوی، ۱۴۰۹، ج ۹، ص ۷۵). (فَرَّه) در لغت به معنای شادی، سرور، نشاط (شادی ملایم درونی طبیعی بدون تعارض یا اصطکاکی که موجب غصه و کدورتی باشد) به کار رفته است. گاهی نیز (فَرَّه) به معنای انبساطی است که موجب از بین رفتن ناراحتی می‌شود (همان).^۱

در لغت‌شناسی یک احتمال دیگر این است که یستفره از فَرَّه (به ضم راء) به معنای حذاقت و مهارت گرفته شده باشد که حالت وصفی آن فاره به معنای شاد، اصیل، زیبا، بانشاط، حاذق و ماهر (طریحی، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۳۵۵) و دابة فَاَرَهَةً به معنای چهارپای با نشاط و قوی است. برخی لغت‌پژوهان نیز استفره را به معنای نوازش، رسیدگی و تیمار کردن معنا کرده‌اند؛ به همین جهت، وقتی گفته می‌شود اسْتَفَرَّه الدواب؛ یعنی چهارپایان را تیمار کرد. یک معنای دیگر استفره گرامی داشتن و تکریم کردن است که در کتاب قاموس عبارت هو یستفره الأفراس ای یستکرمها آمده است (بستانی، ۱۳۸۶؛ فیومی، ۱۴۱۴، ص ۴۷۱).

۱. أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي الْمَادَّةِ: هُوَ الْفَرَحُ الْمَلَأَمُ الْبَاطِنُ مِنْ دُونِ اصْطِكَاكٍ بِمَا يُوجِبُ اعْتِمَادًا وَ انْكَدَارًا. فَإِنَّ الْحَاءَ وَالْهَاءَ يَشْتَرِكَانِ فِي صِفَاتِ الْهَمْسِ وَالرَّخَاوَةِ وَالسَّكُونِ وَالِاسْتِفَالِ وَالصَّمْتِ وَالِانْفِتَاحِ، وَ يَفْتَرِقَانِ فِي الْخَفَاءِ فِي الْهَاءِ، وَ الْبَحَّةِ فِي الْحَاءِ. وَ الْبَحَّةُ خَشَوْنَةٌ فِي الصَّوْتِ. فَالْفَرُّهُ بِوُجُودِ الْهَاءِ: يَدُلُّ عَلَى فَرَحٍ بَاطِنٍ مَلَأَمٍ طَبِيعِيٍّ. وَ سَبَقَ أَنَّ الْفَرَحَ هُوَ مَطْلُوقُ السَّرُورِ وَ الْانْبِسَاطِ يَوْجِبُ رَفْعَ النَّالِمِ. وَ الطَّرْبُ خُرُوجٌ عَنِ الْاِعْتِدَالِ فِي السَّرُورِ. وَ الْبَطْرُ: تَجَاوُزٌ عَنِ حَدِّ الطَّرْبِ كَمَا أَنَّ الْأَشْرَ: تَجَاوُزٌ عَنِ حَدِّ الْبَطْرِ. فَتَفْسِيرُ الْفَرِّهِ بِالطَّرْبِ أَوْ الْبَطْرِ أَوْ الْأَشْرِ: فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ. فَظَهَرَ أَنَّ بَيْنَ مَوَادِّ الْفَرَحِ وَ الْفَرِّهِ وَ الرَّفِّهِ: اشْتِقَاقٌ أَكْبَرُ. وَ فِي تَقْدِيمِ الْفَاءِ وَ هُوَ مِنَ الْحُرُوفِ الشَّفْوِيَّةِ، ثُمَّ الرَّاءِ مِنَ الْحُرُوفِ اللَّثْوِيَّةِ، ثُمَّ الْهَاءِ وَ هُوَ مِنَ الْحُرُوفِ الْحَلْقِيَّةِ، جَرِيَانٌ طَبِيعِيٌّ سَهْلٌ فِي التَّلَفُّظِ، وَ هَذَا الْجَرِيَانُ السَّهْلُ الطَّبِيعِيُّ غَيْرُ مَوْجُودٍ فِي الرَّفِّهِ. وَ هَذَا هُوَ الْفَرْقُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْفَرِّهِ وَ الْفَرَحِ مِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى أَيْضًا (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۹، ص ۷۵).

با توجه به بررسی کتب لغت متعدد عبارت‌های «أَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمَّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمَّهَا» در روایت مورد نظر به معنای این است که یکی از حقوق فرزند این می‌باشد که پدر به مادر فرزندش رسیدگی کند، زمینه شادی، نشاط و رفاه او را فراهم و به صورت کلی او را تکریم کند.

در مرحله بعد کتاب‌های شرح کافی، مربوط به این روایت بررسی شد. نتایج واری‌ها در این زمینه نشان داد که علامه مجلسی در کتاب مرآة العقول (شرح کتاب کافی) جمله ان يستفراه امه و ان يستفراه امها را به معنای انتخاب مادر با نشاط و اصیل برای فرزند در نظر گرفته است؛ {يَجْعَلُهَا فَارَهَةً كَرِيمَةً الْأَصْلُ} (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱، ص ۸۵)، اما در کتب دیگر شرح کافی مثل وافی و ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، فیض کاشانی و محمدباقر مجلسی دو احتمال آورده‌اند؛ اول تکریم مادر توسط پدر و دوم انتخاب مادر کریم و اصیل برای فرزند. مجلسی بر معنای اول، تکریم مادر تأکید کرده و این معنا را اظهر دانسته است؛ {أَي: يَكْرُمُهَا، أَوْ يَتَّخِذُهَا أَوَّلًا كَرِيمَةً الْأَصْلُ، وَ لَعَلَّ الْأَوَّلَ أَظْهَرُ} (فیض کاشانی، ۱۳۶۵، ج ۲۳؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۱۳، ص ۲۲۴). غفاری مصحح کافی نیز ذیل این حدیث بیان می‌دارد که: يستفراه در دو موضع به معنای این است که پدر به مادر احترام بگذارد و با سب و لعن و فحش او را صدا نزند؛ يستفراه فی الموضعین آی يستکرم أمه و لا يدعوا بالسب لأمه و اللعن و الفحش (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۹). بیشتر علما نیز این بخش از روایت را به معنای احترام و تکریم مادر دانسته‌اند (مطهری، ۱۳۸۵، ج ۵، ص ۶۰؛ اعرافی، ۱۳۸۴).

برای روشن شدن معنای استفراه دیگر روایات نیز بررسی شد. هر چند در روایتی تعبیر «استفراهوا ضحایاکم» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۶۷) به معنای «قربانی‌های خود را از دام‌های سرزنده و سالم انتخاب کنید»^۱ آمده است، اما در روایتی دیگر از رسول اکرم ﷺ آمده است: «وَمَنْ اتَّخَذَ دَابَّةً فَلْيَسْتَفْرِهْهَا»^۲ (طبرسی، ۱۴۱۸ق، ص ۲۶۳)؛ یعنی اینکه اگر کسی چهارپایی گرفت باید به او رسیدگی کند.

گذشته از این موارد، قرائن دیگری وجود دارد که عبارت «أَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمَّهُ وَأَنْ يَسْتَفْرِهَ أُمَّهَا» به معنای مادر خوب انتخاب کردن نباشد؛ از جمله آنها اینکه روایت درباره حقوقی از فرزند است که پس از تولد معنا می‌یابد، مثل انواع آموزش‌ها و برنامه‌های تربیتی که معنای تکریم مادر تناسب بیشتری با فضا و موضوع این متن نسبت به معنای انتخاب مادر اصیل دارد که مربوط به قبل از تولد است.^۳

افزون بر ادله قبل (لغت، روایات، شرح حدیث، قرائن خارجی) با توجه قرائن علمی که در تحلیل روان‌شناختی مطرح می‌شود و همچنین قرائن عقلی و سیاق به نظر می‌رسد مفهوم این بخش از روایت همان تکریم، رسیدگی و موجبات نشاط مادر را فراهم کردن باشد.

با توجه به واری لغوی، بررسی روایاتی دیگر که این عبارت را دربرداشتند و شرح این روایت در کتب معتبر شرح حدیث و قرائن مقامی و عقلی که در قالب تحلیل روان‌شناختی می‌آید؛ به نظر می‌رسد معنای این بخش از حدیث چنین باشد که تکریم مادر توسط پدر و زمینه رفاه و نشاط مادر را فراهم کردن از جمله حقوق فرزند است. پس حقوق فرزند پسر و دختر بر پدر مواردی را دربرمی‌گیرد که یکی از آنها تکریم مادر فرزند است.

با توجه به جمع‌بندی درباره معنای عبارت، سؤال دوم مطرح می‌شود که حق برای فرزند است، تکریم یا رسیدگی به مادر توسط پدر به چه معنا است؟ روایت حقوق فرزند را بیان می‌کند، ولی حق فرزند را تکریم و فراهم کردن شرایط رفاه مادر از سوی پدر می‌داند. حق متعلق به فرزند می‌باشد، ولی محتوای این حق، تکریم مادر است.

۱. أَيْ اجْعَلُوهَا نَفْسَةً سَمِيَّةً غَيْرَ مَعْيُوبَةٍ «فَانْهَاطَا يَكْمُ عَلَى الصَّرَاطِ».

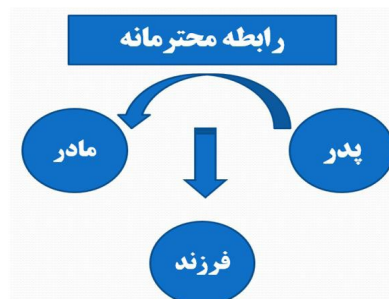
۲. امام باقر (ع) قَالَ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «مَنْ اتَّخَذَ نَعْلًا فَلْيَسْتَجِدْهَا، وَ مَنْ اتَّخَذَ ثَوْبًا فَلْيَسْتَظِفَّهُ، وَ مَنْ اتَّخَذَ دَابَّةً فَلْيَسْتَفْرِهْهَا، وَ مَنْ اتَّخَذَ امْرَأَةً فَلْيَكْرِمْهَا، فَإِنَّمَا امْرَأَةٌ أَحَدِكُمْ لُغْبَةُ فَمَنْ اتَّخَذَهَا فَلَا يَضَعُهَا، وَ مَنْ اتَّخَذَ شَعْرًا فَلْيَحْسِنْ إِلَيْهِ، وَ مَنْ اتَّخَذَ شَعْرًا فَلَمْ يَفْرِقْهُ فَرَقَةً أَلَلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمَنْشَارٍ مِنْ نَارٍ».

۳. روایات دیگری نیز در انتخاب همسر داریم که مسئله تربیت در آن مطرح است، ولی لفظ ام (مادر) استعمال نشده و حقوق فرزند خصوصاً حقوق پس از تولد در آنها مطرح نیست: «ایاکم و تزویج الحماء فان صحبتها بلاء و ولدها ضیاع؛ با انسان احمق و ناهم ازدواج نکنید، زیرا معاشرت با او بلایی عظیم است و فرزندانش نیز ضایع خواهند شد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۳۵۳، ح ۱).

برای پاسخ به این سؤال می‌توان احتمالاتی را بیان داشت:

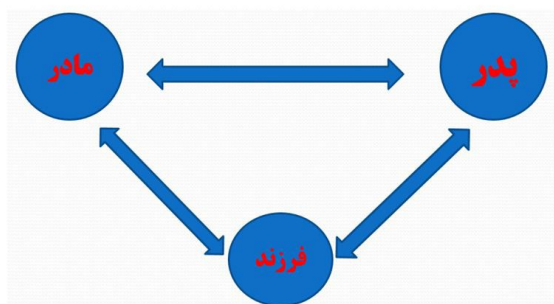
احتمال اول: وقتی پدر به مادر احترام می‌گذارد، او را بزرگ می‌شمارد، نیازهای جسمی و روانی او را تأمین کرده، و زمینه رفاه و نشاط او را فراهم می‌کند، احساس توجه مثبت، خودارزشمندی، حرمت خود و اعتماد به نفس در مادر تقویت می‌شود. تأمین نیازهای عاطفی مادر احساس رضایت از زندگی و امنیت خاطر را تقویت می‌کند. در این شرایط با انگیزه، نشاط و سلامت بیشتری به نیازهای جسمی و روانی کودک پاسخ خواهد داد و آنها را تأمین خواهد کرد. این رفتار تأثیر زیادی در رشد اجتماعی کودک دارد. یکی از نیازهای مهم کودک در دو سال اول نیاز به شکل‌گیری دلبستگی ایمن است. دلبستگی ایمن پدیده‌ای روان‌شناختی می‌باشد که در اثر حمایت و پاسخگویی با کیفیت و گرم به نیازهای اولیه کودک در دو سال اول شکل می‌گیرد. نقش مادر در شکل‌گیری آن بسیار مهم و حیاتی است و زمانی مادر به‌خوبی می‌تواند این نیاز را پاسخگو باشد که خود دارای سلامت و آرامش روان کافی باشد. منظور از دلبستگی رابطه نخستین میان مادر- کودک است که پس از شکل‌گیری عامل محافظت فرد از نابودی خواهد بود. با توجه به نظریه دلبستگی، افراد با دلبستگی ایمن نسبت به افراد با دلبستگی ناایمن به‌علت تجربه‌های متقابل اجتماعی اولیه‌شان، عزت نفس بالاتری دارند. در دلبستگی ایمن مراقبان همواره، عزت نفس بالاتری دارند و همواره بازخورد مثبتی را به شیوه مؤثر و در زمان مناسب ارائه می‌دهند و به کودکان اجازه می‌دهند تا احساس اعتماد و وابستگی به مراقبان خود را رشد دهند؛ افزون‌بر این، کودکان خودپنداره مثبتی را در مدت دریافت بازخورد قابل پیش‌بینی و مستمر از مراقبان شکل می‌دهند و خودشان را به‌عنوان فردی دوست‌داشتنی می‌پذیرند. در برابر کودکان با دلبستگی ناایمن بازخورد کمتر و در بهترین حالت غیرمستمر از مراقبانشان دریافت می‌کنند. در این وضعیت غیرپشتیبانی‌کننده و ناپایدار، این کودکان الگویی از افراد دیگر را به‌صورت افراد غیرقابل اعتماد و پیش‌بینی ایجاد می‌کنند و خودشان را به‌صورت فردی غیردوست‌داشتنی می‌پندارند (هیلگارد، ۱۴۰۱؛ صفایی، ۱۳۹۰؛ بشارت، ۱۳۹۵ و تبعه‌امامی، ۱۳۹۰).

احتمال دوم: رابطه والدین الگویی برای رابطه آینده فرزند با دیگران، به‌ویژه همسر خود است. رابطه محترمانه حمایت‌گرانه، والدین با یکدیگر توسط فرزندان مشاهده می‌شود و تکرار این مشاهدات به تدریج رفتار حمایت‌گرانه را در رفتار فرزندان نهادینه می‌کند. از این نظر نیز پژوهش‌های روان‌شناختی فراوانی انجام و ثابت شده است که الگوی ارتباطی والدین به نسل بعد منتقل می‌شود. در پژوهشی رابطه بین الگوهای ارتباطی زن و شوهر دانشجوی دانشگاه تهران و الگوی ارتباطی والدین آنها بررسی شد. هدف از این تحقیق، فرضیه انتقال بین نسلی الگوهای ارتباطی زوجین در مواقع تعارض زناشویی بود. نتیجه پژوهش این بود که رابطه مثبت و معناداری بین الگوی ارتباطی سازنده متقابل زن و شوهر دانشجوی والدین آنها وجود دارد (بشارت، ۱۳۹۵؛ حسینی، ۱۳۸۴). اعرافی نیز درباره این حدیث اعتقاد دارد به‌خاطر علاقه ویژه فرزند نسبت به مادر و تأثیر فراوان رابطه خوب پدر و مادر در سلامت شخصیت فرزند، این بحث مطرح شده است (اعرافی، ۱۳۸۴).

شکل ۱: تأثیر تعامل والدین بر فرزند

احتمال سوم: به نظر می‌رسد این حدیث نگاهی نظام‌مند (سیستمی) به خانواده دارد که روابط والدین با هم بر دیگر اعضا (فرزندان) اثرگذار است؛ در واقع روابط والدین یا همسران با یکدیگر بر دیگر اعضای خانواده تأثیرگذار است.

شکل ۲: نظام خانواده

البته نگرش به خانواده به عنوان یک نظام به معنای آن است که نه تنها همه اجزای این نظام بر یکدیگر تأثیرگذارند، بلکه روابط دو عضو خصوصاً والدین (همسران) بر فردی دیگر و روابط دیگر اجزای تأثیرگذار است.

بحث و نتیجه‌گیری

رفتار والدین، به‌ویژه تعاملات مثبت یا منفی والدین با یکدیگر از جمله عوامل تأثیرگذار بر سلامت روان، یادگیری و شکل‌گیری شخصیت فرزندان است. در موارد فراوانی تعارضات شدید والدین، الگوهای ارتباطی ناکارآمد آنان و تنش بین آنها، فرزندان را دچار آسیب‌های جدی جسمی و روانی کرده و سلامت و بهداشت روان فرزندان را به خطر می‌اندازد (خواجeh‌نوری و هاشمی‌نیا، ۱۳۹۰). در موارد فراوانی اختلالات روانی فرزندان به تعاملات نامناسب بین والدین بازمی‌گردد. تعامل والدین حتی بر الگوی ارتباطی فرزندان در آینده تأثیر قابل توجهی دارد (بشارت، ۱۳۹۵؛ حسینی، ۱۳۸۴؛ رسولی، ۱۳۸۰، ص ۲۰).

با توجه به اهمیت و تأثیرگذاری این موضوع، منابع اسلامی ناظر به این مسئله مطالعه شد. پژوهش بر تحلیل روان‌شناختی یکی از احادیث حضرت محمد ﷺ درباره حقوق فرزند برعهده پدر متمرکز شد. درباره معنای فرازی از روایت (ان یستفرامه) دو احتمال وجود داشت که به مادر او احترام بگذارد یا اینکه مادر اصیل برای او انتخاب کند؛ براساس معناشناسی لغوی و روایی و با کمک گرفتن از شروح این روایت در کتب معتبری مثل وافی و ملاذالاخیر و با توجه به سیاق این روایت و قرائن عقلی و علمی، محققان به این نتیجه رسیدند که احتمال تکریم مادر قوی‌تر است.

چالشی که برای کاشف مطالب ناب حدیث یادشده بود، اینکه حق برای فرزند است ولی چرا تکریم مادر مطرح شده است؟ اساساً این روایت درباره حقوق فرزند برعهده پدر صحبت می‌کند، چه ارتباطی به مادر دارد؟ تکریم مادر چه تأثیری بر فرزند دارد؟ با تکریم مادر چگونه حق فرزند ادا می‌شود؟ چند تحلیل روان‌شناختی مرتبط با یکدیگر در اینجا وجود دارد که این تحلیل‌ها خود مؤید معنای اول یعنی تکریم مادر است.

تحلیل روان‌شناختی اول: احترام و رسیدگی جسمی و روانی پدر نسبت به مادر هیجانات مثبتی مثل شادی، امید و خودارزشمندی را در مادر تقویت می‌کند. این احساس مثبت موجب می‌شود که با انگیزه بیشتر و با نشاط به نیازهای جسمی و روانی کودک پاسخ دهد و این خود

تأثیر زیادی در ابعاد مختلف رشد کودک دارد. با این شرایط کودک تصور مثبتی از خود پیدا می‌کند و دلبستگی او به شکل ایمن می‌گیرد. صفایی (۱۳۹۰) در پژوهشی میدانی نشان داد که بین خودپنداره مادر و خودپنداره و سبک دلبستگی فرزند همبستگی مثبت وجود دارد و مادرانی که مراقبت مناسبی از فرزند دارند دلبستگی ایمنی در فرزندان ایجاد می‌کنند. در این باره می‌توان بیان داشت که مادر و پدر از جمله ارزشمندترین افراد برای فرزند هستند و احساس آنها از خود بر احساس فرزندان از خود تأثیر خواهد داشت؛ همچنین فرزندان تمایل دارند تا خودپنداره والدین را رونوشت‌برداری کنند یا خودشان را دقیقاً همانند والدین خود ببینند. والدین در حقیقت در نقش الگو هستند. همچنین محیط پایدار و ایمن، فرزندان را به توجه خودشان به گونه‌ی دوست داشتنی سوق می‌دهد و به آنها اجازه می‌دهد تا یک خودانگاره مثبت از خودشان شکل دهند. با وجود داشتن توجه به خود مثبت آنها اعتماد بیشتری به تعامل با دیگران دارند و فرصت‌هایی را برای بهره‌بردن از بازخورد دیگران پدید می‌آورند و می‌توانند یک خودپنداره‌ی روشن فراتر از بازخوردهای دریافت‌شده در محیط پایدار مثبت‌شان بسازند. در برابر، افراد دلبسته‌ی نایمن با چنین ویژگی‌هایی در محیط میان خودپنداره‌ی مادر و سبک دلبستگی و خودپنداره‌ی فرزند رابطه‌ی معناداری وجود دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت با توجه به نقش بارز والدین در شکل‌گیری سبک دلبستگی فرزندان و خودپنداره‌ی آنان، بی‌تردید خودپنداره‌ی والدین به‌ویژه مادر نمی‌تواند خالی از ارزش باشد؛ زیرا تصور مادر از خود به‌صورت الگویی برای فرزند است و بر رفتارهای مراقبتی مادر اثرگذار می‌باشد که نتیجه‌ی نهایی آن شکل دادن دلبستگی فرزند و در پی آن خودپنداره‌ی او است (صفایی، ۱۳۹۰).

نتایج پژوهش‌های دیگر نیز بر این نکته تأکید داشته‌اند که با توجه به تأثیرپذیری فرزند از والدین و به‌ویژه از مادر، ثبات در خودپنداره‌ی مادر می‌تواند یکی از شرایط مهیاکننده‌ی خودپنداره‌ی مثبت فرزندان باشد؛ زیرا تعامل سازنده با والد دارای خودپنداره‌ی مثبت و پایدار به‌ویژه در کودکی و اوایل نوجوانی که زمان شکل‌گیری و تثبیت خودپنداره است، نقش بسزایی در تشکیل خودپنداره‌ی فرزندان دارد. مادران با خودپنداره‌ی مثبت ضمن پذیرفتن ویژگی‌های خود و بها دادن به آنها توجه مثبت بیشتری به فرزندان خود معطوف می‌دارند که زمینه‌ی ایجاد روابط صمیمانه‌تر و در نتیجه تأثیرپذیری بیشتر فرزند از مادر و به نوبه‌ی خود شکل‌گیری خودپنداره‌ی مثبت در فرزندان را فراهم کنند. پس مادرانی که به گونه‌ی مناسبی پاسخگوی نیازهای فرزند خود، به‌ویژه نیاز به کاوش محیط هستند که این امکان را به فرزند خود می‌دهند تا بتواند ضمن کاوش محیط از وجود منبع حمایتی پایدار اطمینان حاصل کند که افزون‌بر شکل‌دهی خودپنداره‌ی فرزند به‌صورت منسجم و مثبت، ضامن ایمنی در روابط عاطفی و دلبستگی در بزرگسالی وی خواهد بود. احساس عدم امنیت در روابط دلبستگی که ناشی از توجه ناکافی در ضمن مراحل حساس رشدی و شکل‌گیری دلبستگی است، پدیدآورنده‌ی احساس ناشایستگی در خود می‌شود؛ به این معنا که کودک نبود روابط پایدار با والد (مادر) در وهله‌ی نخست و با دیگر اطرافیان در وهله‌ی بعد را ناشی از عدم کفایت و لیاقت خود می‌داند. این احساس اساس پدیدایی خودپنداره‌ی منفی در این گونه کودکان و گسترش آن به دوران بزرگسالی است (تبعه امامی ۱۳۹۰؛ صفایی، ۱۳۹۰).

تحلیل روان‌شناختی دوم: از سوی دیگر همین رابطه محترمانه پدر با مادر و رابطه محترمانه مادر با پدر، اولاً به فرزند این الگو را می‌دهد که در آینده رابطه مؤثر و مثبتی با همسر خود داشته باشد؛ ثانیاً از راه رابطه سالم و درست رابطه والدین با یکدیگر و الگوگیری از والد همجنس هویت جنسی او به‌صورت سالم شکل می‌گیرد و ثالثاً به پدر و مادر خود که نماد قدرت مدیریت هستند احترام بگذارد و از آنها حساب ببرد. تحقیقاتی که در این باره صورت گرفته نیز این تحلیل را تأیید می‌کند (حسینی، ۱۳۸۴).

بنابر نظریه یادگیری بندورا، فرد الگوهای ارتباطی و سبک‌های حل تعارضات را از خانواده مبدأ یاد می‌گیرد و در زندگی روزمره خود و زناشویی به کار می‌رود؛ چنانچه الگوهای ارتباطی مناسب و مهارت حل مسئله در خانواده مبدأ وجود داشته باشد، روی کیفیت روابط زناشویی تأثیر مثبت می‌گذارد (رضاپور میرصالح، ۱۴۰۱). افزون‌بر این دیدگاه می‌توان گفت که محیط خانوادگی خصومت‌آمیز و یا گسسته به رشد سبک دلبستگی نایمن کمک می‌کند و این سبک دلبستگی می‌تواند پیش‌بینی‌کننده رفتارهای ناسازگارانه در تعارض‌های زناشویی در بزرگسالی باشد (همان).

تحلیل روان‌شناختی سوم: خانواده به‌عنوان یک کل و یک نظام است و روابط اعضای خانواده خصوصاً زن و شوهر با یکدیگر بر دیگر اعضا تأثیر می‌گذارد. گلدنبرگ (۱۴۰۰) درباره نظریه نظام (سیستم) خانواده بیان می‌کند که خانواده‌ها کل‌های سازمان‌یافته‌ای هستند که اعضای آنها در طول زمان و فضا با هم روابط مستمر، تعاملی و الگوداری برقرار می‌کنند. نظریه نظام‌ها به جای تمرکز بر عناصر، روی رابطه عناصر متمرکز می‌شود و پارادایمی در اختیار خانواده در مانگر قرار می‌دهد تا بر مبنای آن علل و بافت‌های متعدد رفتار را ببیند. می‌توان گفت عناصر این نظام، تعامل قابل پیش‌بینی و سازمان‌یافته‌ای با هم دارند و عناصر ترکیب‌شده در نظام یک موجودیت تولید می‌کنند که بیش از جمع اجزانش است. هیچ عنصری را در یک نظام نمی‌توانیم مجزای از عناصر دیگر بفهمیم چون هرگز به طور مستقل کار نمی‌کند. حرکت هر مؤلفه به خاطر کل بودن نظام بر کل تأثیر می‌گذارد و تا حدودی با حرکت سایر بخش‌های مرتبط با آن در نظام قابل توضیح است (گلدنبرگ، ۱۴۰۰)؛ بنابراین حرکت پدر در تکریم و رسیدگی به مادر و رابطه محترمانه و حامیانه والدین بر فرزند به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر کل خانواده از جمله فرزند تأثیرگذار است.

نکته قابل توجه آنکه این تحلیل‌های سه‌گانه جدا از یکدیگر نیستند و هر سه در یک راستا هستند و با هم در ارتباط‌اند؛ یعنی نظام بودن خانواده و تأثیر رابطه دو نفر (مثل والدین) با یکدیگر در نظام بر دیگر افراد (فرزند) و دیگر روابط (مادر - فرزند) آن روی سکه تأمین نیازهای جسمی و روانی مادر از سوی پدر و تأثیر آن بر کیفیت رابطه مادر فرزندی است. این دو تحلیل نیز با تحلیل الگوبرداری رابطه والدین توسط فرزند در ارتباط است.

از مجموع مطالب مطرح شده بر می‌آید که رابطه والدین با یکدیگر تأثیر قابل توجهی در رفتارهای فرزند دارد و در منابع اسلامی (هرچند به‌طور ضمنی) و در مواردی نیز به‌صورت مستقیم به این مطلب تصریح شده است.

با توجه به محدودیت‌های این مقاله پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، آیات و روایات دیگری مورد تحلیل روان‌شناختی قرار گیرد و الگویی براساس منابع اسلامی ارائه گردد؛ همچنین به‌صورت مفصل روایات حقوق اولاد با پژوهش‌های میان رشته‌ای حقوق - روان‌شناسی تحلیل و بررسی شود و این تحلیل‌ها بتواند قوانین روان‌شناختی برگرفته از منابع اسلامی را در اختیار جامعه علمی قرار دهد.

منابع

* قرآن

۱. احمد بن فارس (۱۴۱۰ق)، معجم مقاییس اللغة، لبنان: الدارالاسلامیه.
۲. اعرافی، علیرضا (۱۳۸۴)، تقریر درس خارج فقه تربیتی، قم: پایگاه مدرسه فقاہت.
۳. افروز، غلامعلی (۱۳۸۹)، روان‌شناسی رابطه‌ها، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۴. بستانی، فوادفرام (۱۳۷۶)، فرهنگ ابجدی الفبایی عربی - فارسی: ترجمه کامل المنجد الابدی، ترجمه رضا مهیار، قم: ناشر اسلامی.
۵. بشارت، محمدعلی و آرزو جباری (۱۳۹۵)، «پیش‌بینی شاخص‌های دلبستگی فرزندان براساس شاخص‌های دلبستگی والدین: مطالعه بین نسلی»، روان‌شناسی تحولی، س ۱۳، ش ۴۹، ص ۱۲-۱۳.
۶. پسندیده، عباس (۱۴۰۰)، روش فهم روان‌شناختی متون دینی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۷. تبعه‌امامی، شیرین؛ نوری، ابوالقاسم و احمد عابدی (۱۳۹۰)، «رابطه بین دلبستگی ایمن کودک و عوامل رفتار مادرانه»، خانواده‌پژوهی، س ۷، ش ۲۷، ص ۲۹۳-۳۱۰.
۸. جعفرزاده، دنیا؛ شریعتمداری، آسیه و علی قره‌داغی (۱۴۰۰)، «توصیف تجربه زیسته فرزندان والدین دچار طلاق عاطفی»، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، س ۱۰، ش ۴ (پیاپی ۳۵)، ص ۱۱۷-۱۴۰.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، ۲۹ ج، قم: مؤسسه آل البيت (علیهم‌السلام).
۱۰. حسینی، فاطمه و باقر ثنائی ذاکر (۱۳۸۴)، «مقایسه تعارض زناشویی والدین با تعارض زناشویی فرزندان همسر دار آنها»، اندیشه‌های نوین تربیتی، س ۱، ش ۴، ص ۷۹-۹۶.
۱۱. خواجه‌نوری، بیژن و فاطمه هاشمی نیا (۱۳۹۰)، «رابطه تعارضات والدینی با بزهکاری»، نشریه زن و جامعه، س ۲، ش ۲، ص ۱۹-۳۸.
۱۲. رضاپور میر صالح، یاسر؛ مهرنوش، اخوت و راضیه امینی (۱۴۰۱)، «رابطه ادراک نوجوان از تعارض والدین با بهزیستی روان‌شناختی و ناامیدی در دانش‌آموزان دختر نوجوان: بررسی نقش میانجی شیوه‌های مقابله»، رویش روان‌شناسی، س ۱۱، ش ۲، ص ۱۱۷-۱۳۲.
۱۳. شاه‌حسینی، لیلا و زهره مجدآبادی (۱۴۰۳)، «رابطه تعارض میان والدین با مشکلات برونی‌سازی شده در نوجوانان: نقش واسطه‌گر پیوند با مدرسه»، فصلنامه خانواده و پژوهش، س ۲۱، ش ۲، ص ۶۱-۷۶.
۱۴. شفیع‌آبادی، عبدالله و غلامرضا ناصری (۱۴۰۲)، نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۱۵. صادقی‌فسایی، سهیلا و ایمان عرفان‌منش (۱۳۹۴)، «مبانی روش‌شناختی روش اسنادی در علوم اجتماعی»، نشریه راهبرد فرهنگ، س ۸، ش ۲۹، ص ۶۱-۹۱.
۱۶. صفایی، صدیقه؛ بیگدلی، ایمان‌اله و سیاوش طالع‌پسند (۱۳۹۰)، «رابطه خودپنداره مادر با سبک دلبستگی و خودپنداره فرزند»، پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره، س ۱، ش ۲، ص ۳۹-۵۲.
۱۷. عاشورپور، آیجرن؛ اکبری، حمزه و حسن صائمی (۱۴۰۲)، «بررسی رابطه بین عاطفه مثبت و منفی و تعارضات ادراک شده والدین با علائم روان‌شناختی دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول»، مجله مطالعات ناتوانی، ش ۱۱۵، ص ۱-۶.
۱۸. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: جامعه مدرسین.
۱۹. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۴۱۴ق)، مجمع البحرین و مطلع النیرین، قم: بنیاد بعثت، واحد تحقیقات اسلامی.
۲۰. طبرسی، ابی علی الفضل بن الحسن (۱۴۱۵ق)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه اعلمی.
۲۱. طبرسی، علی بن حسن (۱۴۱۸)، مشکاة الانوار فی غرر الاخبار، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحديث.

۲۲. طنطاوی، سید محمد (۱۴۱۵)، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، قاهره: دارالنہضة.
۲۳. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۵ق)، القاموس المحیط، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۴. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی (۱۳۶۵)، الوافی، قم: مکتبه امیرالمؤمنین.
۲۵. فیومی، احمد بن محمد المقری (۱۴۱۴)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم: دارالهجره.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳)، اصول کافی، تصحیح غفاری و آخوندی، ۸ج، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۷. گلدنبرگ، آیرین و هربرت گلدنبرگ (۱۴۰۰)، خانواده درمانی، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران: رسا.
۲۸. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۶ق)، ملاذ الأخیار فی فهم تہذیب الأخبار، قم: کتابخانه آیہ الله مرعشی نجفی.
۲۹. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق)، مرآة العقول، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
۳۰. مسعودی، عبدالہادی (۱۳۹۷)، روش فهم حدیث، تهران: سازمان مطالعہ و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).
۳۱. مصطفوی، حسن (۱۴۰۹)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ۱۴ج، تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳۲. مطہری، مرتضی (۱۳۷۸)، مجموعہ آثار، ۱۵ج، تهران: صدرا.
۳۳. معلوف، لوئیس (۱۳۸۶)، ترجمہ منجدالطلاب، ترجمہ محمد بندرریگی، تهران: نشر اندیشہ اسلامی.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰)، تفسیر نمونہ، تهران: دارالکتب الاسلامیہ.

References

Quran

35. A'rafi, Alireza (1384). Lecture notes on the subject of extra-curricular jurisprudence, Feqahat School. [In Persian]
36. Afrooz, Gholamali (2010), *Psychology of Relationships*. University of Tehran Press. [In Persian]
37. Ahmad ibn Faris, Mu'jam (1410 AH), *al-Maqayyis al-Lughah*, Dar al-Islamiyyah, Lebanon. [In Persian]
38. Ahmadi Kh, Khodadadi Sangdeh J, Aminimanesh S, Mollazamani A, Khanzade M. (2013), The Role of Parental Monitoring and Affiliation with Deviant Peers In Adolescents' Sexual Risk Taking: Toward an Interactional Mode. *Int J High Risk Behav Addict*. 2 (1): 22-7.
39. Al-Hurr al-Amili, Mohammad bin Hassan (1409 AH), *Wasa'il al-Shia*, 29 volumes, Aal-e-Bayt (peace be upon them) Institute, Qom. [In Persian]
40. Al-Majlisi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi (1404 AH), *Mir'at al-Uqul*, Dar al-Kuttab al-Islamiyya. [In Persian]
41. Attachment: An Intergenerational Study, *Developmental Psychology*, No. 94. [In Persian]
42. Basharat, Mohammad Ali (2005), Studying the Relationship between Attachment Styles and Emotional Intelligence, *Journal of New thoughts on Education*, No. 2 and 3. [In Persian]
43. Basharat, Mohammad Ali, Jabbari, Arezo (2016), *Predicting Children's Attachment Indices According to Parental*, *Journal of Developmental Psychology Iranian*. [In Persian]
44. Bostani, Fawad Afram (1997), *Arabic-Persian Alphabetic Dictionary: Complete Translation of Al-Munjad Al-Abjadi*, Translated by Reza Mahyar, Islamic Publisher. [In Persian]
45. Farahidi Khalil bin Ahmad (1409 AH), *Al-Ain*, nine volumes, Hijrat Publishing, Qom, second edition. [In Persian]
46. Farshad, Mohammad Reza and Salimi Bejistani, Hussein; Koroushe Esmaeili; Yousef Habibi (2015), The Indirect and Direct Effects of Parents' Relation Quality, Achievement Motivation and Curriculum Motivation on Students' Self-esteem, *Educational Psychology Journal*, No. 36. [In Persian]
47. Fayyūmī, Ahmad bin Muhammad al-Maqri (1420 AH), *al-Masbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabeer for Rafi'i*, Dar al-Hijrah publisher. [In Persian]

48. Fayz Kashani, Muhammad bin Morteza (1420 AH), *Al-Wafi, maktaba Amir al-Momenin*. [In Persian]
49. Goldenberg, Irene, Herbert Goldenberg (2021), *Family Therapy* (Mehrdad Firouzbakht, translation), Tehran, Rasa (published original work 2016), [In Persian]
50. Hafez-Niya, Mohammad Reza (1998), *Introduction to Research Methods in the Humanities*, Samt, Tehran. [In Persian]
51. Haghi Brosavi, Ismail (1420AH), *Tafsir Ruh al-Bayan, Dar al-Fakr*, Beirut. [In Persian]
52. Himyari, Abdullah bin Jafar (1413 AH), *Qurb al-Isnad*, alulbayt Institute (peace be upon him) Lehiya al-Tarath, Qom. [In Persian]
53. Hosseini, Fatemeh, Sanaei Zakir, Baqer (2005), Comparing the Marital Conflict of Parents with the Marital Conflict of Their Married Children, *The Journal of New Thoughts on Education*, No. 4. [In Persian]
54. Ibn Manzoor, Muhammad ibn Makram (1414 AH), *Lisan al-Arab*, Dar Sader, Beirut, third edition. [In Persian]
55. Jafarzadeh, Donya, Shariatmadar, Asiyeh, Gharehdaghi, Ali (2021), Describing Children's Lived Experiences of Parents with Emotional Divorce, *Strategic Research on Social Problems*, No. 35. [In Persian]
56. Jarwan, A. S., & Al-frehat, B. M. (2020), Emotional divorce and Its relationship with psychological hardness, *International Journal of Education and Practice*, 8 (1), 72-85.
57. Kulayni, Muhammad ibn Yaqub (1984), *Usul al-Kafi, corrected by Ghaffari and Akhundi*, 8 volumes, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Persian]
58. Maalouf, Louis (2007), *Munjad al-Tollab*, translated by Mohammad Bandar-Reigi, Andisheeh-e-Islami Publishing House. [In Persian]
59. Majlisi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi (1406 AH), *malaz alakhyar fi fahme tahzib al ahkbar*, Ayatollah Marashi Najafi Library, Qom, first session. [In Persian]
60. Makarem Shirazi, Nasser (1370), *Tafsir Nemone*, published by Dar al-Kitab al-Islamiyya. [In Persian]
61. Masoudi, Abdul Hadi (2018), *Method of Understanding Hadith*, Study and Compilation Organization (Samat). [In Persian]
62. Mostafawi, Hassan (1989), *Al-tahqiq fi kalimat al-quran al-karim*, 14 volumes, Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications. [In Persian]
63. Motahari, Morteza (1999), *The Complete Works*, Vol. 5, Sadra, 15th edition. [In Persian]
64. Pasandideh, Abbas (2011), *The psychological comprehension method of religious texts*, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation, Mashhad. [In Persian]
65. Rezapour Mirsaleh, Yaser, Mehrnoush Akhvat, Razieh Amini (2022), The Relationship between Adolescent Perception of Parental Conflict, Psychological Well-Being and Disappointment in Adolescent Female Students: A Mediating Role of Coping Styles, *Rouyesh-e- Ravanshenasi Journal(RRJ)*,11. [In Persian]
66. Sadeghi Fasaie, Soheila, and Erfan Manesh, Iman (2015), Methodological Principles of Documentary Research in social sciences; case of study: Impacts of modernization on Iranlan Family, *Jornal: Strategy for culture*, No. 29. [In Persian]
67. Safaie, Sedighe; Bigdeli, Iman-Allah; Talepasand, Siavash (2011), The Effectiveness of Schema Therapy in the Treatment of Women with Social Anxiety Disorder, *Research Clinical and Counseling Psychology*, Vol. 2.. [In Persian]
68. Sarmad, Zohreh and Bazargan, Abbas and Hejazi, Elahe (2014), "The Research Method in behavioral Science," Aghah Publication, Tehran. [In Persian]
69. Shafiabadi, Abdullah and Naseri, Gholamreza (2023), Tehran, *Iranian Association of Academic Publishers*. [In Persian]

70. Shah Hosseini, Leila and Majdabadi, Zohreh (2024), Relationship of Interparental Conflict to Externalizing Problems in Adolescents: The Mediating Role of School Bonding, *Quarterly Journal of Family and Research*, Volume 21, Number 2. [In Persian]
71. Tabarsi, Abi Ali al-Fazl bin al-Hasan (1415 AH), *Al-Bayan Forum in Tafsir al-Qur'an*, Scientific Institute, Beirut. [In Persian]
72. Tabarsi, Ali bin Hassan (1418), *Mishkah al-Anwar in Gharar al-Akhbar*, Dar al-Hadith Cultural Institute, Qom. [In Persian]
73. Tabatabayi, Seyyed Mohammad Hossein (1381), *Sunan al-Nabi, translated by Ustad Wali*, Payam Azadi, Tehran. [In Persian]
74. Tabatabayi, Seyyed Mohammad Hossein (1417), *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*, Qom: Madrasin Society. [In Persian]
75. Tabehe Emami, Shirin, Nouri, Abolghasem, Abedi, Ahmad (2011), The Relationship Between Child Secure Attachment and Maternal Behavior Factors, *Family Studies*, No. 27, 2011. [In Persian]
76. Tantawi, Seyyed Mohammad (1415), *Al-Tafsir al-Wasit for the Holy Qur'an*. [In Persian]
77. Wiebe, S. A., & Johnson, S. M. (2017), Creating relationships that foster resilience in emotionally focused therapy, *Current Opinion in Psychology*, 13, 65-69.
78. Wiebe, S.A., Johnson, S.M., Lafontaine, M.F., Burgess Moser, M., Dalglish, T.L., & Tasca, G.A. (2017), Two-year follow-up outcomes in emotionally focused couple therapy: An investigation of relationship satisfaction and attachment trajectories. *Journal of Marital and Family Therapy*, 43(2), 227-244.
79. Zamakhshari, Mahmoud (1407 AH), *Al-Kashaf*, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 3rd edition. [In Persian]